

ГЕОГРАФИЯ И ЕТНОЛОГИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС

Стела Дерменджиева,
Тамара Драганова

GEOGRAPHY AND ETHNOLOGY IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Stela Dermendzhieva,
Tamara Draganova

Abstract: *The article presents a didactic perspective on horizontal synthesis and integration potential between geography and ethnography. On the basis of a normative section and integration-interdisciplinary synthesis, interaction and inter-scientific addition between geography and ethnography, generalized models of content vectors are presented. Ethnographic aspects of geography and economics training by area of competence Geography of Bulgaria for grades 7 and 10 by state educational standard and curricula are revealed.*

Keywords: *Geography and economics, ethnology, interdisciplinary synthesis, interaction.*

„Етнографската наука има голямо научнопознавателно, мироследно-възпитателно и практически приложно значение... Чрез разкриването на материалните и духовните ценности, създадени от нашия народ, тя кара всеки българин и особено подрастващото поколение да осъзнава своя корен дълбоко във вековете, да се изпълва с любов и привързаност към миналото, настоящето и бъдещето на своята родина.“

Николай Колев

Корелацията между областите *география* и *етнография* е процес на хоризонтален синтез и носител на интегриращ потенциал, който се реализира на основата на историческия и системния, комплексния и изследователския, научен и проблемен подход, както и на теорията за трите „X“ като фундаментален векторен обединител на ниво *хронологичност, хорологичност и холистичност*.

В контекста на обекта на етнографията от една страна – *„народите, етнографските общности, етносите... изучаваща човека и неговата култура“* и от друга страна обектът на географията *„е средата на общественото развитие (оїкумена), т.е. географската среда и общественото пространство“* се разгъва

образователната интеграция и взаимодействие [Колев, Н. 1987 с. 2–3; Дерменджиева, С., Събева, П., Димитрова, Б. 2012, с. 16].

Общото в обектите на географията и етнографията е израз на необходима и съществена, значима и актуална *интердисциплинарност*, в резултат на което се реализират предметния синтез и междунаучното допълване и обогатяване на знанията, уменията и компетенциите.

Според М. Андреев интеграцията в обучението се възприема като „*проблемно ориентирана познавателна дейност... и като допълваща диференцираната познавателна дейност, и като преход от теория към практика, и като продуктивно мислене, и като подчиняване на учебните предмети на една рационална идея*“ [Андреев, М. 1996, с. 374–377, 385–392].

Единството на системно-структурния и на интегралния подход в съдържанието и организацията на образователно-възпитателния процес като една от принципните постановки при изграждане на системата на учебно-възпитателната работа намира израз освен в отделни самостоятелни курсове и в засилване на вътрешнопредметните връзки и взаимодействия, в междупредметните (интердисциплинарни) връзки и взаимодействия, в определянето и реализирането на т.нар. *междудисциплинни възлови проблеми* (тематични интегрални възли).

Теоретико-методологическите основания за по-широко, по-разгърнато осъществяване на междупредметни връзки и взаимодействия на географията като учебен предмет са много и от най-различен характер. Те се обуславят преди всичко от общата стратегическа цел на образованието и от общия обект на човешкото познание; от големия интеграционен потенциал на географията като комплексна природно-обществена наука със закономерно развиващи се устойчиви тенденции на диференциация и интеграция на научното познание; от лавинообразното увеличаване на научната информация и необходимостта от преодоляване на някои недостатъци на предметната система на обучение, които създават трудности и намаляват резултатите на обучението.

Идеите за единството и целостта на човечеството и света, за синтетичността и холистичния синтез на човешката раса и култура доказват интегрираността в обучението, като необходимост на ХХI в. и следване тенденцията на класическата концепция за прилагане на линейния, цикличния, методологическия и холистичния синтез в обучението.

Обучението по география е композирано на взаимодействията, географския анализ и синтез в системата *природа – общество – стопанство*, чрез постигане на „*обединяване на двете основни направления в географията – природната и социално-икономическата география*“ [Дерменджиева, С., Драганова, Т. 2018, с. 254–255].

Синтетично-синергетичното единство, комплексност и взаимодействие между природата и хората, разкриването на разнообразните черти и специфики на хората се основава на географския синтез и вертикално-съдържателната обвързаност, и се изучава във всички класове на задължителната подготовка от V до X клас на българското училище.

В настоящата статия акцент е изследването на учебното съдържание за *населението* при изучаване на родната страна – *България*. Холистичната насоченост

и синтез между *географията* и *етнографията* са естествено продължение на цялостното училищно обучение.

В съвременната реалност на световна глобализация опазването на културното наследство е от фундаментално значение за увеличаването на културното многообразие – както материално, така и нематериално, етнографско. В този процес са необходими нашите интелектуални усилия да съхраним ценните празнични обреди и обичаи и да ги предадем на подрастващите.

Според М. Иванова е безспорен фактът, че още „*в античността и Средновековието етнологията не е самостоятелна наука, а се развива в рамките на географията... дори през XIX в.... продължава да се разглежда като субдисциплина на географията*“ [Иванова, М. 2009, с. 497–500].

В България през 1898 г. във Висшето училище в София се създава Катедра „*География и етнография*“ с ръководител проф. Анастас Иширков, поредното доказателство за общата основа и черти в изучаването на „*пространствените взаимоотношения между народите... опознаването и изграждането на представите за различните народи... изучаването на природата и нейното въздействие върху хората, както и при изследването на социално-икономическите фактори*“ [Иванова, М. 2009, с. 497–500; Кънчев, Д. 1996, с. 27; Кънчев, Д. 2000, с. 34].

Основаването на катедра с това наименование в края на XIX в. в страната е поредното доказателство за интегративния характер и образователната визия, научна обоснованост и практическа насоченост на обучението по география и етнография, поставено на общ научно-академичен вектор.

Междунaучното взаимодействие на географията с етнографията и възможностите на образователно ниво е проучено на нормативно равнище – държавни образователни стандарти (ДОС) и учебните програми за VII и X клас по география и икономика.

Изследването в конкретизираните класове и област на компетентност *География на България* има условен характер, защото принципно цялостното обучение по география и икономика в задължителната и профилираната подготовка в българското училище обхваща съдържателната значимост на антропогенния фактор във всички негови пространствени измерения и дейности, като движещо ядро в системата *природа – общество – стопанство*.

Етнографският аспект в обучението по география и икономика присъства във всички области на компетентност за прогимназиалния етап на основната степен и за първи гимназиален етап на средната степен на образование – *Планетата Земя, География на природата, География на обществото и стопанството, География на континентите и на страните/География на регионите и на страните, География на България и Географска информация*.

За настоящото изследване е проучена една област на компетентност *География на България* и конкретни теми от учебното съдържание по учебните програми, които обхващат населението, както и селищата, като резултат на взаимодействието между природата и населението, и като отражение на материалната и духовната култура на населението.

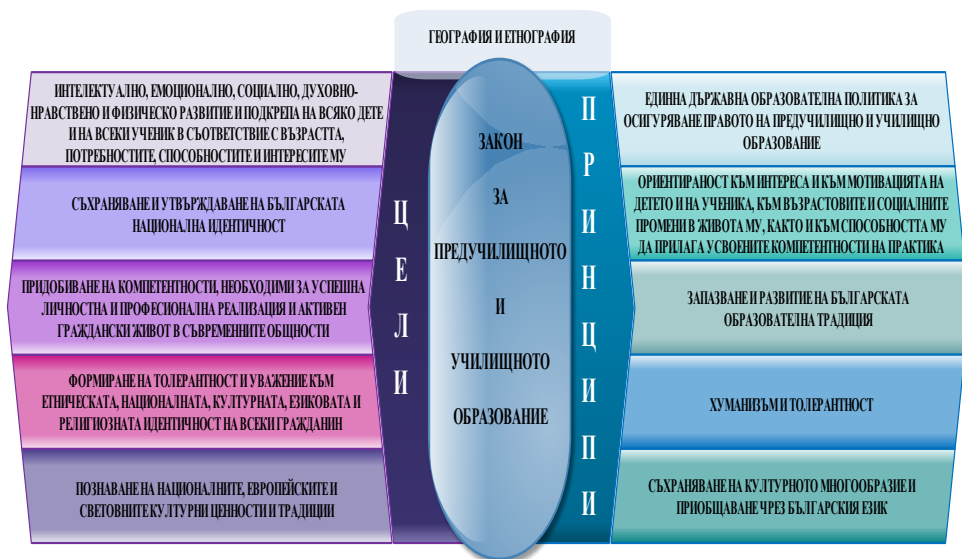
При придобиването на общообразователната подготовка по география и икономика в хода на цялото училищно обучение и по 9-те ключови компетент-

ности се формират знания, умения и отношения, които са „необходими за личностното развитие на индивида през целия живот, за изграждането на активна гражданска позиция и участие в социалния живот, както и за пригодността му за реализация на пазара на труда“ [Наредба 5, 2015].

При реализирането на целите на общообразователната подготовка участват всичките 20 общообразователни учебни предмети, като между определени предмети съществуват тесни взаимозависими, взаимодопълващи се и взаимодействащи се връзки.

Основата на социалните и гражданските компетентности се поставят от група учебни предмети с интегративна основа – *Околен свят, Човекът и обществото, История и цивилизации, География и икономика, Философия, Гражданско образование*. Към групата на обществените науки и гражданското образование се съотнася и учебната дисциплина – *етнография/етнология*.

Изучаването на етнографията и географията като обучителна линия са част от държавната образователна политика и присъстват експлицитно и имплицитно в целите и принципите на предучилищното и училищното образование. Ясно и отчетливо са очертани и вмъкнати етнографски акценти в целите и принципите на закона, които са пряко конструирани върху „съхраняване и утвърждаване на българската национална идентичност“, „формирането на толерантност и уважение към етническата, националната, културната, езиковата и религиозната идентичност на всеки гражданин“, както и при „съхраняване на културното многообразие и приобщаване чрез българския език“ (Обр. 1.), [ЗПУО, 2016].

Обр. 1. Модел на етнографски акценти, присъстващи в целите и принципите на предучилищното и училищното образование

Изхождайки от „*първото название за науката, изучаваща човека и неговата култура, е етнография (гр. εθνος – народ, и γραφω – пиша, описвам)*“ определяме обекта на проучването – населението (География на България) и в частност селищата (демография), като една от основните съдържателни единици в обучението по география, без да акцентираме на стопанските дейности и самата производствена дейност (първичен, вторичен и третичен сектор), на природните фактори, на населението по континенти, региони и други страни [Колев, Н. 1987, с. 2–3].

В специфичните цели на обучението по география и икономика на ДОС са детерминирани и присъстват цели за знания, умения и компетенции, които експлицитно и имплицитно съдържат обекта и предмета на етнологията (Обр. 2).

Обр. 2. Обобщен модел на специфичните цели по ДОС, обвързани с обекта и предмета на етнологията по област на компетентност „География на България“ – население и селища

Специфичните цели се отнасят за цял етап и степен на образование на задължителната подготовка по география и икономика и обхващат по три класа и тяхната вертикално-съдържателна интеграция, но не са декомпозирани по отделни класове.

Специфичните цели са композирани на няколко научно-дидактически плоскости: формиране на географска култура и усвояване на системата от географски знания, формиране на умения, поведенчески модели и ценности. Във всяка една от тях присъства етнографският прочит и е разгънат в пространствено – структурен и съдържателен аспект.

За целия образователен цикъл на задължителната подготовка по география и икономика в ДОС са разписани изискванията за очакваните резултати от обучението за знания, умения и отношения по етапи и степени на образование (табл. 1).

Виден е концептуалният модел за характеризиране на населението и оценяването на демографската ситуация в България (по основни демографски показатели). Единството и неделимостта в наименованието на очакваните резултати със селищата е резултат от териториалната локализация на населението и като феномен на човешката цивилизация, в които протича жизненият цикъл на човека. В контекста на характеризирането на населението и селищата прозира вътрешното съдържателно-структурно единство и взаимна научна обусловеност на понятието *демография*.

Чрез прилагането на активните глаголи *характеризира* и *оценява* при въвеждането на очакваните резултати за знания, умения и отношения към учениците, в ДОС е акцентирано на групите *концептуално* и *метакогнитивно* знание в контекста на комплексното учебно съдържание в интрадисциплинарна поредица и обем, сложност и понятийна мрежа (табл. 1.).

Двата активни глагола за прилагане и оценяване са заявени с твърде общо и кратко последващо географско съдържание, насочено към един цялостен демографски образ за родната страна чрез демографските показатели.

Осигурена е реципрочност на антропогеографията, като идейна основа за изучаване на населението и селищата. Не е основателна и условността на демографията като диференциация, защото представлява механично накъсване на спираловидния модел на учебното съдържание, нарушаване на интрадисциплинарността и интердисциплинарността на корелациите.

Таблица 1.

Очаквани резултати от обучението по география и икономика по ДОС

ОБЛАСТ НА КОМПЕТЕНТНОСТ	ОСНОВНА СТЕПЕН НА ОБРАЗОВАНИЕ	СРЕДНА СТЕПЕН НА ОБРАЗОВАНИЕ
	ПРОГИМНАЗИАЛЕН ЕТАП (V, VI и VII КЛАС)	ПЪРВИ ГИМНАЗИАЛЕН ЕТАП (VIII, IX и X КЛАС)
	ОЧАКВАНИ РЕЗУЛТАТИ ОТ ОБУЧЕНИЕТО ЗА ЗНАНИЯ, УМЕНИЯ И ОТНОШЕНИЯ	
География на България	<i>Характеризира</i> населението и селищата на България	<i>Оценява</i> демографската ситуация в България по основни демографски показатели.
		<i>Характеризира</i> селища в България

[Наредба 5, 2015]

Приемаме, че изучаването на родната страна е част от география на страните (странознание), от което следва, че „антропогеографията в рамките на странознанието осигурява необходимия в географското обучение синтез на въпросите за населението с тези на политическата и стопанската карта, и на тях заедно – с природо-географските дадености“ [Янков, Р., Дерменджиева, С. 1991, с. 29].

Много близка е връзката на обучението по география с етнологията. Може да се реализира в няколко направления, като се използват: класически знания и умения при решаване на задачи и дейности при област на компетентност с географско съдържание.

Поради всеобхватността и обема на темата за населението във всички класове на задължителната и профилираната подготовка по география и икономика сме концентрирали настоящото изследване единствено към търсене на географско съдържание, което е обвързано с етнологията и се съотнасят към бита, културата, езика, религията и др. показатели на населението в родната страна.

Антропогеографският принцип е прилаган в методиката на обучението по география и учебниците по география от въвеждането на учебния предмет география в първото българско училище. Именно общите научни и интердисциплинарни връзки между географията и етнографията са оценени положително, когато има общ съдържателен контекст и става „преплитането на въпросите на географията на населението с въпросите на антропологията и етнографията“ [Янков, Р., Дерменджиева, С. 1991, с. 29].

В учебните програми по география и икономика за VII и X клас се съдържат главни теми на учебното съдържание и компетентности като очаквани резултати, които са безспорно съвместими и допълващи се със съдържанието по етнология (табл. 2.).

Таблица 2.

Обучението по география в контекста на взаимодействие с етнологията

VII клас	
Тема на учебното съдържание	Компетентности като очаквани резултати
2.11. Население и селища в България	Характеризира населението на България по брой, разпределение, състав, градско и селско население. Описва видовете селища в България. Дава примери за типични проблеми на населението и селищата в България (застаряване, обезлюдяване, транспортни, екологични).
X клас	
Тема на учебното съдържание	Компетентности като очаквани резултати

4. Тема Население на България 4.1. Брой, разпределение и движение на населението	<i>Оценява демографската ситуация в България по брой, средна гъстота, териториално разпределение и движение (естествено и механично) на населението.</i> <i>Интерпретира информация за населението от различни източници.</i> <i>Изразява мнение за типични демографски проблеми в България (намаляване на броя на населението, отрицателен естествен прираст, външни миграции).</i> <i>Предлага начини за решаване на проблемите.</i>
4.2. Структура на населението	<i>Оценява демографската ситуация в България по показател структура на населението (етническа, религиозна, полова, възрастова, образователна, местоживееене и заетост).</i> <i>Интерпретира информация за населението от различни източници.</i> <i>Изработва (вкл. чрез използване на ИКТ) полово-възрастова пирамида.</i> <i>Обяснява демографската политика в България.</i> <i>Оценява демографския потенциал на България като фактор за стопанско развитие.</i> <i>Дискутира демографски и социални проблеми, свързани със структурата на населението (демографско остаряване, обезлюдяване, безработица).</i> <i>Предлага начини за решаване на проблемите.</i> <i>Изказва мнение по въпроси за етническа и религиозна толерантност.</i>
5. Тема Селища	<i>Характеризира типите селища в България.</i> <i>Познава класификацията на градовете в България по различни признаци: възникване – тракийски, гръцки, римски; брой на жителите – големи, средни, малки; функции – транспортни, туристически.</i> <i>Обяснява особености на урбанизацията в България и нейната пространствена структура.</i> <i>Коментира типични проблеми на селищата в България.</i> <i>Предлага начини за решаването на проблемите.</i> <i>Интерпретира информация за селища от различни източници.</i> <i>Представя изучени градове в България върху контурна карта.</i>

[Учебна програма за VII клас, 2017;
Учебна програма за X клас, 2018]

Взаимното научно-обосновано взаимодействие и допълнение между географията и етнологията са научна, образователна, възпитателна и екзистенциална традиция за българското училищно образование.

Съдържателното единство и понятийно преливане при изучаване на демографските показатели е реципрочно и взаимодопълващо се, което повишава ефективността и качеството на възпитателно-образователния процес.

Присъствието на темите за населението и селищата за света, регионите и страните в света и родната страна в обучението по география и икономика е с основополагащо значение за националната култура и идентичност, както и за съвременния бит и култура на населението, народопсихологията и съвременните демографски процеси.

Обща между географията и етнологията е темата за структурата на населението – *етническа, религиозна, полова, възрастова, образователна, местоживене и заетост*, както и *естественото и механичното движение на населението*, които доказват интердисциплинарния подход на съставяне на учебните програми.

Очакваните резултати насочват учебния процес към интерактивност и възможност учениците да дискутират демографските и социалните проблеми, свързани със структурата на населението.

Между географията и етнологията идентифицираме по нормативна рамка множество допирни точки, в това число и при изучаване на типовете селища, класификацията на градовете, особеностите на урбанизацията и проблемите на селищата, като се изисква от учениците да интерпретират информация от различни източници и предлагане на решения на проблемите.

Дейностно-ориентираният и изследователският подход са насочени към създаване на интегрирани условия в учебна среда, в които учениците получават системни и комплексни знания, умения и компетенции от няколко научно-предметни области, формират поведенчески модели в съвременното информационно и географско пространство.

Понятийната мрежа между географията и етнологията е другата допирна точка в контекста на тяхното взаимодействие. Общи за географията и етнологията *понятия*, които конструират интердисциплинарната понятийна система са: *раса, бит, култура, състав, етнос, народ, нация, религия, етническа и етнографска група, миграции, интеграция, асимилация, урбанизация, народностно самосъзнание, празници, обичаи, ритуали, традиции* и др.

Процесуалният аспект на взаимодействие между географията и етнологията се изразява и в ефективното използване и прилагане на съдържателния и интегративен потенциал на двете науки, но в съчетание с картографията, която пространствено и нагледно визуализира въпросите на географията и етнологията при реализиране на учебно-познавателния процес при ясно диференциране на ролите на двете науки.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Нормативно-справочна литература

ЗПУО, 2016 – Закон за предучилищното и училищното образование, България, 2016. [Zakon za preduchilishtното i uchilishtното obrazovanie, Bulgaria, 2016.]

Наредба 5, 2015 – Наредба № 5/30.11.2015 г. за общообразователната подготовка, 2015. [Naredba № 5/30.11.2015 za obshtoobrazovatelната podgotovka, 2015.]

Учебна програма за VII клас, 2017 – Учебна програма по география и икономика за VII клас (общообразователна подготовка по рамкови учебни планове), 2017.

[Uчебna programa po geografija i ikonomika za VII klas (obshtoobrazovatelna podgotovka), 2017.]

Учебна програма за X клас, 2018 – Учебна програма по география и икономика за X клас (общообразователна подготовка по рамкови учебни планове), 2018. [Uчебna programa po geografija i ikonomika za X klas (obshtoobrazovatelna podgotovka), 2018.]

Публикации

Андреев, М. 1996 – Марин Андреев. Процесът на обучението. Дидактика. София: „Св. Климент Охридски“, 1996. [Marin Andreev. Protsesat na obuchenie. Didaktika. Sofia: „Sv. Kliment Ohridski“, 1996.]

Дерменджиева, С., Събева, П., Димитрова, Б. 2012 – Стела Дерменджиева, Петя Събева, Боянка Димитрова. Урокът по география. Велико Търново: „Св. св. Кирил и Методий“, 2012. [Stela Dermendzhieva, Petiya Sabeva, Boyanka Dimitrova. Urokat po geografija. Veliko Tarnovo: „Sv. sv. Kiril i Metodii“, 2012.]

Дерменджиева, С., Драганова, Т. 2018 – Стела Дерменджиева, Тамара Драганова. Обучението по „География на страните“ – вертикални връзки и съдържателна макрорамка по новите учебни програми в българското училище. – В: България, българите и Европа – мит, история, съвремие, Т. 12. Велико Търново, 2018. [Stela Dermendzhieva, Tamara Draganova. Obuchenieto po „Geografia na stranite“ – vertikalni vrazki i sadarzhatelna makroramka po novite uchebni programi v balgarskoto uchilishte. – V: Bulgaria, balgarite i Evropa – mit, istoriya, savremie, T. 12. Veliko Tarnovo, 2018.]

Иванова, М. 2009 – Мария Иванова. Ролята на географията при изучаването на етническите общности. – В: България, българите и Европа – мит, история, съвремие, Т. 3. Велико Търново, 2009, 497–500. [Mariya Ivanova. Rolyata na geografiyata pri izuchavaneto na etnicheskite obshnosti. – V: Bulgaria, balgarite i Evropa – mit, istoria i savremie, T. 3. Veliko Tarnovo, 2009, 497–500.]

Колев, Н. 1987 – Николай Колев. Българска етнография. София: Наука и изкуство, 1987. [Nikolai Kolev. Balgarska etnografia. Sofia: Nauka i izkustvo, 1987.]

Кънчев, Д. 1996 – Димитър Кънчев. Научно-методически основи на обучението по география в българското училище. София: ТИЛИА, 1996. [Dimitar Kanchev. Nauchno-metodicheski osnovi na obuchenieto po geografija v balgarskoto uchilishte. Sofia: TILIA, 1996.]

Кънчев, Д. 2000 – Димитър Кънчев. Методика на обучението по география. София: „Св. Климент Охридски“, 2000. [Dimitar Kanchev. Metodika na obuchenieto po geografija. Sofia: „Sv. Kliment Ohridski“, 2000.]

Янков, Р., Дерменджиева, С. 1991 – Румен Янков, Стела Дерменджиева. Икономогеографското съдържание на някои учебници по география в миналото. – В: Обучението по география, 1991, кн. 2. [Rumen Yankov, Stela Dermendzhieva. Ikonomo-geografskoto sadarzhание na nyakoi uchebnitsi po geografija v minaloto. – V: Obuchenieto po geografia, 1991, kn. 2.]